

Gernika: hil kanpaiak hildakoen oroimenez

Koldo Ordozgoiti

Gernikako bonbardaketaren 80 urte bete diren honetan, Zalloko hilerrian, Gernikan zortzi hamarkada lurperatuta ezkutuan izan diren 82 gudarien berria iritsi zaigu, horien artean Errenteria eta Pasaiaiko gudarien izenak.

ERRIAGAITIK HILD
OROIMENEZ

Euzkadi'ko Agintaritzaren Egunerokoa.—10 ^{ga} en zenbakia.—1930 ^{gn} . ufilak 18 75 ^{en} ofialdea	
Diario Oficial del País Vasco	Euzkadi'ko Agintaritzaren Egunerokoa
Dirección y Administración: Diputación de Bizcaya. Suscripción: 40 pesetas semestre. Ejemplar suelto: 25 céntimos.	Zuzendaritza eta banakaritza: Bizkaya'ko Aldundia'n. Aritze'ri: 40 laurteko sari libeterako. Zenbaki bakoitza 25/100.
Sumario	Arkibidea
1.—DEPARTAMENTO DE DEFENSA. Decreto ordenando la movilización de todas las clases e individuos de tropa pertenecientes a los alistamientos de 1932, 1933, 1934 y 1935. Decreto estableciendo un uniforme para las Milicias populares que sustituir al amado «mono». Decreto estableciendo una zona de guerra-afecta a la línea de combate. Decreto ordenando la militarización de las industrias o trabajos que tienen finalidades de guerra. 2.—DEPARTAMENTO DE TRABAJO, PREVISION Y COMUNICACIONES. Decreto constituyendo la Organización mixta Profesional de esta provincia.	1.—GUDA ZAINGOA. Oroagindua. 1932, 1933, 1934 eta 1935 urtean gudari ziran mutilak gudariu bear dutela agindua. Oroagindua. Eri-gudariantzat janzki berdiña aukeratuaz, mono aren ordeaz erabilia izan dedin. Oroagindua. Su lekuko inguruak, guda-tokitzat artuaz. Oroagindua. Gudari dagozkion gintza lanak guda'ltzeko agindua. 2.—LANA, AURBEGIRAMENA ETA ERAMAN-EKARI ZAINGOA. Oroagindua. Nagusi Langileen Epailletza erki ontan eratuaz.
Departamento de Defensa	Guda Zaingoa
DECRETO	OROAGINDUA
En conformidad con el Decreto del Ministerio de la Guerra de la República Española, de fecha 29 de septiembre último, adaptándolo a las circunstancias y necesidades propias, de acuerdo con el Consejo del Gobierno Vasco, vengo en decretar lo siguiente: Artículo 1.º Se ordena la movilización de todas las clases e individuos de tropa pertenecientes a los alistamientos de 1932, 1933, 1934 y 1935 que se encuentren actualmente dentro del territorio sujeto a la jurisdicción del Gobierno Vasco. Artículo 2.º Quedan exceptuados de esta movilización todas aquellas clases e individuos de tropa incorporados a las milicias organizadas para el frente de batalla, a no ser que hayan servido en los Cuerpos de Artillería, Ingenieros, Intendencia o Sanidad. Los que hayan servido en estos Cuerpos verificarán su incorporación en los lugares que se señalarán oportunamente. Se acreditará la condición de miliciano por declaración sucinta del jefe militar correspondiente. Artículo 3.º Los incorporados serán sometidos a reconocimiento cuando alegaren alguna causa de inutilidad, aunque hubiere sido alegada y estimada en su día. Asimismo, se resolverá si habrán de volver	Erkalaren Guda Zaingoak, joan dan agofeko 29'an eman zun oragindua ontzat emanda, gure inguruko bea'en arauz tajutzen degularik, ona zer agintzen dedan: 1 ^{go} . atala. 1932, 1933, 1934 eta 1935 ^{ga} en-etan gudaritza bete eta Euzko-Jaurlaritzaren mendeko lufaldean arkitzen diran mutilak gudariu dituzela agintzen da. 2 ^{en} atala. Gaurko eri-gudari diran mutilé ez dagokie gudariu bear ori bai ordea Artillería, Ingenieros, Intendencia edo Sanidad gudari-taldetan len gudaritza bete bazuten. Oiek, dagokionean adieraziko dan lekuetan gudarituko dira. Eri-gudari dala egiztuzteko, Gudari-taldek Buruzagiaren aitortpena eskatzen da. 3 ^{en} atala. Gudaritzarako gai ez dirala aitortzen duten mutilak ikustatuaz gurego dira, naiz lengo gudaritzan beren aitortpena ematzakotzat artua izan.

Errenteriako gudariak

Jose Alvarez Rodriguez, 24 urte. Errenteria. Saseta batailoia. Heriotza lekua eta data: Elgetako guda-oina; 1937-04.

Mariano Gomez Elizondo. Errenteria. Itxarkundia batailoia. Heriotza lekua eta data: Aramaio guda-oina; 1937-04-21.

Enrique Marticorena Otegui, 19 urte. Errenteria. Itxarkundia batailoia. Heriotza lekua eta data: Amorebieta ospitalea, 1937-01-03.

Hipolito Tolosa Urreta-bizcaya. Errenteria. Itxarkundia batailoia. Heriotza lekua ezezaguna, data: 1936-12-29.

Juan Quiroga Dieguez. Errenteria. Saseta batailoia. Heriotza lekua eta data: Elgetako guda-oina, 1937-04.

Francisco San Vicente Olalde, 25 urte. Errenteria. Ogibidez jornalaria. Loyola batailoia. Heriotza data eta lekua: Ubideko guda-oina, 1935-12-03. Bala zaurien ondorioz hila. Erregistro data: 1936-12-04.

Pasaiaiko gudariak

Julio Alzua Goicoechea, 24 urte. Pasaia. Loyola batailoia. Heriotza lekua eta data: Urduñako guda-oina, 1936-12-12. Bala zaurien ondorioz hila. Erregistro data: 1936-12-12.

Luis Basurko Aguirregomezkorta, 22 urte. Pasaia. Loyola batailoia. Heriotza lekua eta data: Urduñako guda-oina, 1936-12-11. Bala zaurien ondorioz hila. Erregistro data: 1936-12-12.

Jose Elberdi. Pasaia. Ogibidez nekazaria. Loyola batailoia. Heriotza lekua eta data: Legutioko guda-oina, 1936-12-01. Bala zaurien ondorioz hila. Erregistro data: 1936-12-03.

Ez gara garaiz ibili 2017ko Oarso hau argitaratzen denerako ditugun izen hauen ondorengo historiak argitzeko, ezta haien familiartekoengana iristeko ere. Datorren urteko Oarso aldizkarian honen gaineko artikulu zor dugu eta zuri irakurle, hildako hauen ahai-dea bazara edo hauen berri bazenu, eskertuko genizuke informazioa ¹.

Hauk dira Errenteriako eta Pasaiaiko gazteak, Euzko Gudarosteko EAJ-PNVren Itxarkundia, Loyola eta Saseta batailoietako gudariak, guda-oinetan zauritu eta hildakoak, eta lauogei urtez Gernikako hilerrian ezkutuan ehortziak egon direnak eta aurtendik aurrera bere lekua, izen eta abizenekin, izango dutenak Zalloko hilerrian, Gernikako bonbardaketaren hildakoak hartzen duen kanposantu berean. Guztion oroitza ekitaldia Gipuzkoako Ahaldun Nagusia Markel Olano buru zuela hildako gudarien familien partaidetzarekin ekainaren 17an burutu zen Gernikako hilerrian.

¹ oarso@errenteria.eus

Jose Oyarbide Elorza, 26 urte. Pasaia. Ogibidez enplegatua. Loyola batailoia. Nafarrateko guda-oina, 1936-12-02, Bala zaurien ondorioz hila. Erregistro data: 1936-12-04.

Francisco Prieto Puertas, 30 urte. Pasaia. Loyola batailoiko kapitaina. Heriotza lekua eta data: Urduñako guda-oina, 1936-12-11. Bala zaurien ondorioz hila. 1936-12-12.

Pedro Segurola Egua, 21 urte. Pasaia. Loyola batailoia. Heriotza lekua eta data: Urduñako guda-oina, 1936-12-11. Bala zaurien ondorioz hila. 1936-12-12.

Gernikako hilerrian ezkutuan lurperatuta izan diren gudarien gorpuen historia

Gerra hasieran, Eusko Gudarostea izena (Euzko Gudarostea garaiko grafian) Eusko Alderdi Jeltzalearen miliziarri zegokion, Euskal Estatutua onartu ondoren izen hori hartu zuen Eusko Jaurlaritzaren menpeko gudarosteak eta bertan integratu ziren Errepublikaren alde borrokan ziren milizia guztiak.

Irailaren 25erako elkartzea egin zen eta 1936ko urriaren 7an, Jose Antonio Agirre Lehendakari izendatzearekin eta Eusko Jaurlaritza sortzearekin batera, Jaurlaritzaren mende geratu zen Eusko Gudarostea, Defentsa Sailari atxikita. Jose Antonio Agirre, Lehendakaria izateaz gain, Defentsa sailburua ere bazenez, Eusko Gudarostea bere esanetara zegoen. Hala ere, lehendakariak Joseba Rezola Arratibel izendatu zuen Defentsako Idazkari nagusi, eta ondorioz azken honek izan zuen Eusko Gudarostearen aginpide zuzena.

1936ko urriaren 18an, Eusko Jaurlaritzak bere esku zegoen lurraldean lau kinta soldadutzara deitu zituen eta lehena-gotik boluntario borrokatzen zeudenei gehitu zitzaizkien.

Eusko Gudarosteak 80 batailoi izan zituen, Errepublikak eta Eusko Jaurlaritza babesten zuten alderdi eta sindikatuek antolatutako batailoiak, era honetara: Eusko Alderdi Jeltzaleak, 28 batailoi izan zituen; PSOE-k eta UGT-k, 13 batailoi; JSU (gazteria sozialista batuak), 9 batailoi; Euskadiko Partidu Komunistak, 8 batailoi; CNTk, 7 batailoi; Izquierda Republicanak, 7

EAJren Zalloko kanposantuko lur saila zegoen tokia, 1951 txostenean.

batailoi; Eusko Abertzale Ekitza edo ANVk, 4 batailoi; ELA-STV-k, 3 batailoi; Jagi Jagi-Eusko Mendigoizale Batzak, 2 batailoi; Unión Republicanak batailoi 1; eta azkenik zortzi batailoi ofizialak.

Eusko Jaurlaritzak Gudarostea antolatzearekin batera, Gernika inguruan kokatu zituen Gipuzkoan sortutako hainbat batailoi, kontuan izanda iraila erdialdeaz gero, Eibar eta Elgetaren salbuespenekin, Gipuzkoa frankista matxinatuen esku eroria zela. Hori jakina izanda, ez da hain ezaguna gudari eta miliziano haietako batzuentzat bere batailoien atzealdeko kuartelen egoitza izan zen herriko hilerria izango zela bere beraien betiko ehorts lekua.

Hilabete gutxi geroago, Itxarkundia batailoiak Bermeora pasa zuen bere kuartel nagusia eta EAJ-PNVren Saseta metrailadore batailoiak hartu zuen Gernikan libre utzitako kaserna. Gernikatik gertu, EAJ-PNVren Amaiur batailoiak Mundakan izan zuen bere kuartela.

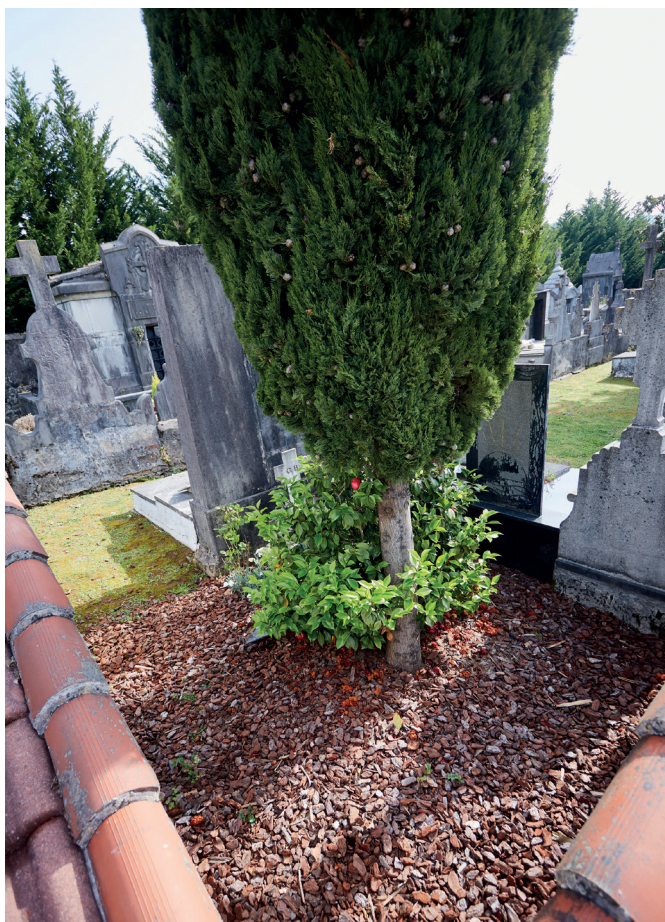

Gudariak lurperatuta egon ziren lur saila egun eta 1951ko txosteneko argazkietan.

Garai horretan, EAJ-PNVren Euzkadi Buru Batzarrak panteoiak eta lurra erosi zituen Gernikako kanposantuan, Zalloko hilerrian, inguruan kuartela zuten alderdiko batailoietako gerran hildako gudariei bertan lur emateko. Nicasio Letamendi bergararra, Loyola batailoiko kapitaina izan zen Gernikan ehortzitako lehena. Borroketan buruan jasotako tiro baten zaurien ondorioz hil zen eta 1936ko azaroaren 11n lurperatu zuten. Ondoren ehortzitako bi lagunak ere Loyola batailako gudariak izan ziren ere (Luis Elortza Zabaleta eta Jose Maria Fernandez Cortes de Lekuona), 1936ko San Andres egunean (azaroaren 30ean) Legutio eta Olleriaseko guda-oinetan jasotako zaurien ondorioz hildakoak.

Gisa horretan, Zalloko hilerriak Loyola, Saseta, Amaiur eta Itxarkundia batailoietako hildako gudari gipuzkoarren gorpuak hartu zituen (71 dira bertan), batailoi horietako Araba eta Bizkaiko beste bederatzi gudari ere han ehortziak dira. EAJ-PNVk erositako kanposantuko lurretan ehortzi zituzten CNTko Isaac Puente batailoko Miguel Ezkurra Dieretz miliziano donostiarra eta ELA-STVren San Andres batailoiko Leandro Plazaola Zubizarreta azpeitiar gudaria.

Felipe Larrañaga elorriarra, Juan Bizcarra abadinarra, eta nongoa zen jasotzeko aukerarik izan ez zen Santos Guisasola izan ziren Zalloko hilerrian ehortzitako azkeneko hiru gudariak. Izan ere, Euzko Gudarosteko Rebelión de la Sal batailoiko hiru hildako hauek apirila-

ren 25ean ehortzi zituzten; hau da, Gernikako bonbardaketaren bezperan. Frankistek hiria hartu baino bi egun lehenago.

Gernikako kanposantuan ehortzitako gudariak lau guda-oin nagusitan zendu dira. Legutioko erasoaldian, 1936ko San Andres egunean hasi eta abenduaren 24raino (Gabon eguneraino) luzatu ziren borroketan eroriak; Asturiaseko guda-oinetara 1937ko otsailean Euzko Gudarosteak bidalitako batailoietan hildako batzuk, espedizio horretan Euzko Gudarostearen buru zen Candido Saseta komandantea bera hilik gertatu zen. Zalloko hilerrian ehortzitako artekoan dira frankistek 1937ko martxoaren 31n luzatu zuten erasoaldian hildako gudariak eta Otxandio, Elgeta, Aramaio, Elorrio, Durango, Intxorta, Saibigain edo eta Urduñako San Pedro mendiko defentsetan eroriak. Azkenik, apirilaren amaieran, Gernika inguruko azken borroketan hildakoen gorpuak hartu zituen Zalloko hilerriak.

Jakina den moduan, frankistek Gernika bonbardatu eta hurrengo egunean hartu zuten, 1937ko apirilaren 27an; une hartan errautsa, hondamena eta aurria besterik ez zen hiria. Hildakoak oraindik zenbatu eta lurperatu gabe ziren. Mola jeneralaren agindupean

Itxarkundiako gudariei besarkada bat. Maite zaituztegu.

zen armada frankistak ez zuen utzi bonbardaketan hildakoen zenbaketa egiten eta hildakoak desagerrarazi egin zituzten, Francorenak ez baitzuten bonbardaketa aitortu nahi.

Gernika erori zen egun berean, apirilaren 27an, Radio Euzkadi-ko mikrofonoetan egin zuen mintzaldi baten bidez, bezperako bonbardaketa salatu zuen munduaren aurrean Agirre lehendakariak: *[Ante Dios y la Historia que nos han de juzgar, afirmo que durante tres horas y media los aviones alemanes han bombardeado, con una fiereza desconocida hasta ahora, la población civil indefensa de la histórica villa de Gernika, reduciéndola a cenizas y persiguiendo con tiro de ametralladoras a las mujeres y niños, que han perecido en gran número mientras huían locos de terror].*

Bitartean, Burgosetik, Francoren hiriburutik, irratiz baita ere, bonbardaketa ukatzen zen: *"Miente Aguirre. Miente y bien lo sabe él. La España de Franco no incendia"*. Suntsiketa Jaurilaritzari, honen armadari eta errepublikazaleei leporatu zieten. Hasia zen Gernikako bigarren bonbardaketa, gezur-itxurako bonbardaketa, egiaren kontrako eraso bat, Franco diktadorea hil zen arte iraungo zuena. Guzti horren ondorioz, besteak beste, egun oraindik ezin jakin izan da zenbat hildako eragin zituzten Gernikan. Memoria ezabatzeko ahalegin horretan Gernikako udal frankista lagungarria izan zen. 1947an Gernikako alkateak Zalloko hilerrian ehor-

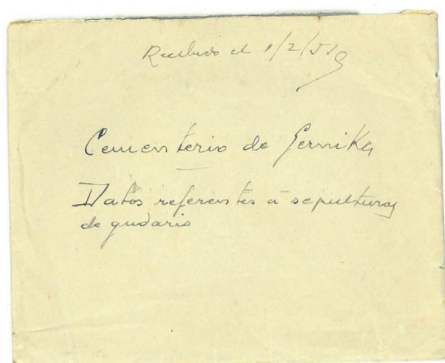
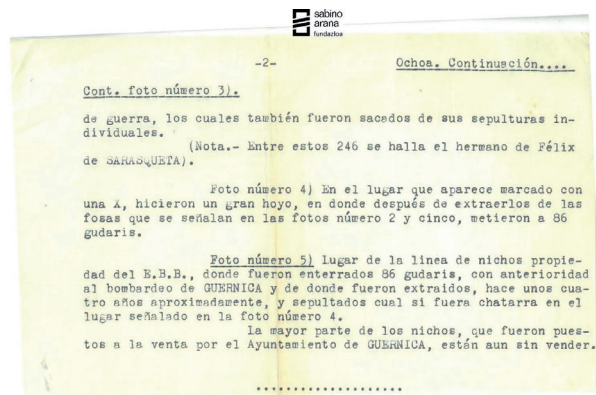
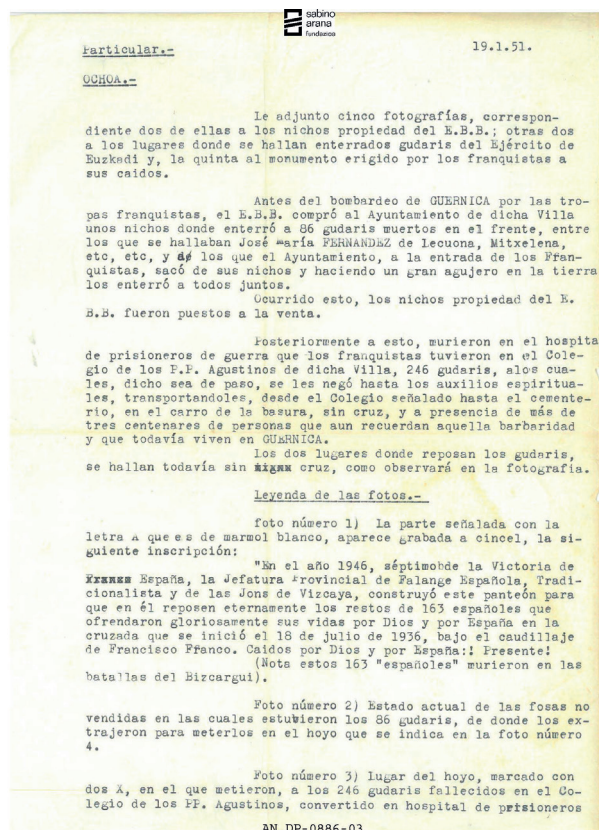
tzita zeuden gudarien gorpuak EAJren jabekoak ziren lur eta nitxoetatik atera eta hobi komunera botatzeko agindua eman zuen. Horren aurrean, Gernikako ehorzleaz, Julian Lejarragak, gorpuak atera bai, baina bi panteoien arteko lurretan lurperatu zituen ezkutuan; hiru metro koadro inguruko panteoien arteko kanposantuko sailean lurra eman zien. Horri esker salbatu dira gorpu hauek. Julian Lejarragak, gainera, han lurperatutakoen memoria gorde zuen, Gernika-Lumoko udaleko artxiboetatik ezabatua izan zena frankisten aginduz.

Inork gutxi zekien zer zegoen gudarien gorpuak hartzen zituen Zalloko kanposantuko txoko hartan. Baina batenbatzuekizanzutenbereahaideenehortzlekuaren berri eta horrela, isilean, bi plaka jarri ziren inguruan. *Sistiaga'tar Patxi eta laguneri. Guk oroimena. Jainkoak saria*, dio batak. Patxi Sistiaga Artola, 21 urterekin 1936ko abenduaren 1ean Otxandioko guda-oinean zendutako Loyola batailoiko gudari donostiarraren eta bere lagunaren omenez, Patxiren arrebeke jarri zieten anaiari zenduari eta hildako gudariei omenaldi egiten. *Itxarkundiako gudariei besarkada bat. Maite zaituztegu* idatzia du beste plakak. Azken horrek sinadura du: Libe Garitagoitiak jarria da; bere aita zenari eskaini zion, Otxandiko guda-oinean 22 urteekin 1937ko apirilaren 5ean zendu zen eta plakan espresuki aipatzen den Sabin Garitagoitia Larrañaga soraluzetarraren eta beste gudarien omenez. Isilean "gipuzkoarren hilerria" deitua izan kanposantuko txoko honetan, bi plaken horien ondoan, han ehortzita izan ziren 82 gudarien izena jasotzen duen oroigarria ipini da aurten.

Eusko Alderdi Jeltzaleak, 1951, frankismoaren gordinean, Jose Mari Otxoa de Txintxetru jeltzaleak, Eusko Gudarosteko Kirikiño batailoiko ofizialordea gudan, "Ochoa" abizenarekin izenpetu eta Euzkadi Buru Batzarrari bidali zion barne txosten batean ehorzketen historia eta une hartako egoera jaso zuen. Egund Sabino Arana Fundazioaren artxiboan da dokumentu hau. Bertan bildu zituen Otxoa de Txintxetruk Gernikako kanposantuko lurretan ehortziak ziren gudarien nondik norakoak, une hartako argazkiaz jantzita. Hala ere, Zalloko hilerrian ezkutuan gorde diren gudarien gorpuak ez daude 1951ko txosten hark markatu zituen lekuan.

1987an, GernikaLumoko Udalak bonbardaketan hil-

1951eko Otxoa de Txintxeturen txostena EAJ-PNVren EBBri.

dakoak omentzeko Eduardo Chillidari oroitarri baten diseinua enkargatu zion eta berau panteoi batean ipini zuten. Bertan ehortzi zituzten Zalloko hilerrian ziren Gernikako bonbardaketaren biktimak; baina, Jose Angel Etxaniz *Txato, Gernikazarra* elkarteko kide eta historialariaren hitzetan: «bonbardaketan hildakoen gorpu gutxi zeudenez, gudan hildakoenak hartu zituzten, hobia osatzeko²». Panteoi hartara eraman zituzten Gernikan berrogeigarren urtetan izan zen preso errepublikarren kartzelan hildakoen hezurrak, 270 lagun bere izen eta abizenekin, eta horiekin batera ehortzi zituzten, jakin gabe, aipatzen ari garen 82 gudari hauen gorpuzkinak.

Ez zen hor amaitu gudarien hezurrek egindako ibilbidea. 1995ean, egun Zalloko hilerrian den Gernikako bonbardaketaren hildakoen PAX hitzarekin zabaltzen den oroitza mausoleoa eraiki zen eta bertara eraman zituzten gorpuzkinak; Txato Etxanizek berak eraman zituen hezurrak leku batetik bestera.

Oroitza mausoleo honen ondoan jarri zuten *Aberriarengaitik hildakoen oroimenez* eta bonbardaketaren data (1937ko apirilaren 26a) dioen Eduardo Chillidak biktimen panteoirako egindako oroitarria eta horren gainean zintzilikatu zen bonbak suntsitu zuten San Juan elizako kanpaia. Horrek osatzen du Gernikako biktimen memoria. Mausoleoan ehortziak dira 82 gudarien gorpuak, aurtendik aurrera gainera oroitza berreskuratuko, Gernikako oroitza memorialean eta "gipuzkoarren hilerriaren" txokoan. Desagertuak zirenak azaldu dira, duela laupabost jarri zuen ikerketa burututa.

Urtero moduan, aurten ere kanpaiak jo du Gernikako bonbardaketan hildako guztien oroimenez, apirilaren 26an arratsaldeko 16,20an izan da, bonbardaketa hasi zen ordu berean, laurogei urte geroago. Kanpaia horrek ere jo du han lurperatuta diren 82 gudari hauen oroimenean, Pax - Bakea hildakoentzat eta bizirik garenontzat aldarri nahian.

²Gernika-Lumon lurperatutako gudariak (http://www.berria.eus/paperekoa/1866/021/248675/2013-03-27/gernika_lumon_lurperatutako_gudariak.htm)

Eduardo Chillidak egindako oroitarria.

2017ko apirilaren 26a.

2017ko ekainaren 17a.

Gernikaren bonbardaketa Joseba Zubimendik kontatua

Gudari hauen eta Gernikako bonbardaketan eta gerran hildako guztien oroimenean, Oarso aldizkariak, Joseba Zubimendi Martiarenak (Donostia 1898-03-12/Kanbo, 1939-09-28) *Euzko Enda-Lengua Vasca* aldizkarian argitaratu zuen berak bizitako Gernikako bonbardaketaren kronika ekarri nahi du honetara.

Kantari, itzultzaile, kazetari, irrati esatari, olerkari, antzezle, EAJren kidea, euskaltzale eta euskal gauzetan eragile handia izan zen, ogibidez Aurrezki Kutxa Pro-bintzaileko langilea izan zen, Joseba Zubimendi Martiarena.

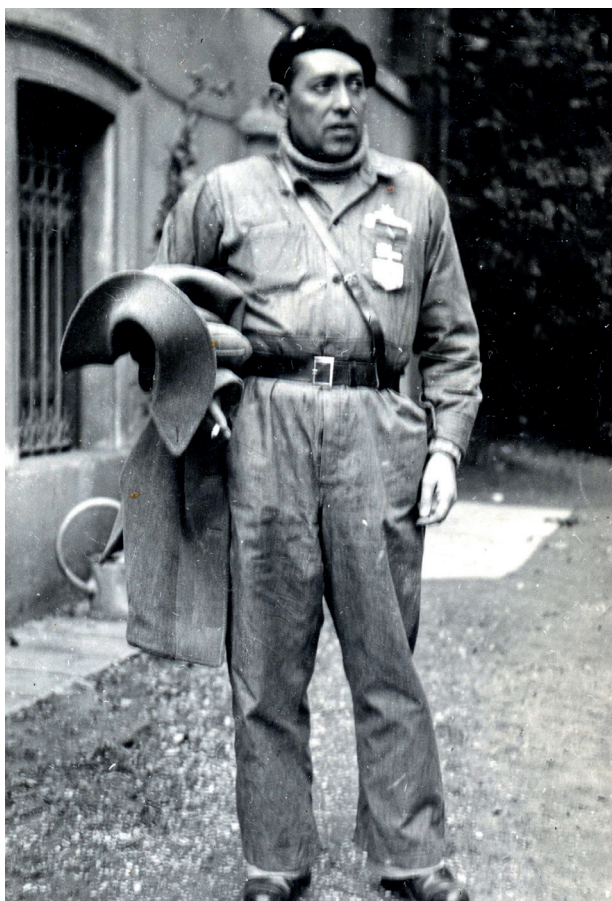
Sei hilabeteko tartea dago ondoko bi argazkien artean, bietan Joseba Zubimendi azaltzen zaigu. Lehen, 1936ko martxoaren 22an Errenteriako Batzokian ateratakoa da, Txirritari eskaini zitzaioan omenaldi gogoangarriari dagokio; Zubimendi jaialdi honen antolakuntzan partaide izan zen, argazkiaren erdian zutik, Bittor Idiazabal eta *Litargi* Gilermo Lizasoren artean ageri zaigu. Bigarren argazkian, Joseba Zubimendi bakarrik azaltzen zaigu, Euzko Gudarosteko ofizialen uniformeak jantzita ikusten dugu.

Joseba Zubimendi gerra piztu bezain pronto, 1936ko uztaila amaieran Gipuzkoako Defentsa Juntako kide-finantza komisarioa izendatu zuten, EAJren ordezkari. Gutxi iraun zuen postuan, egun gutxitara Loiolako Santutegian Euzko Gudarostea antolatu zenean bertan sartu zen, Itxarkundia batailoian. Ia be-

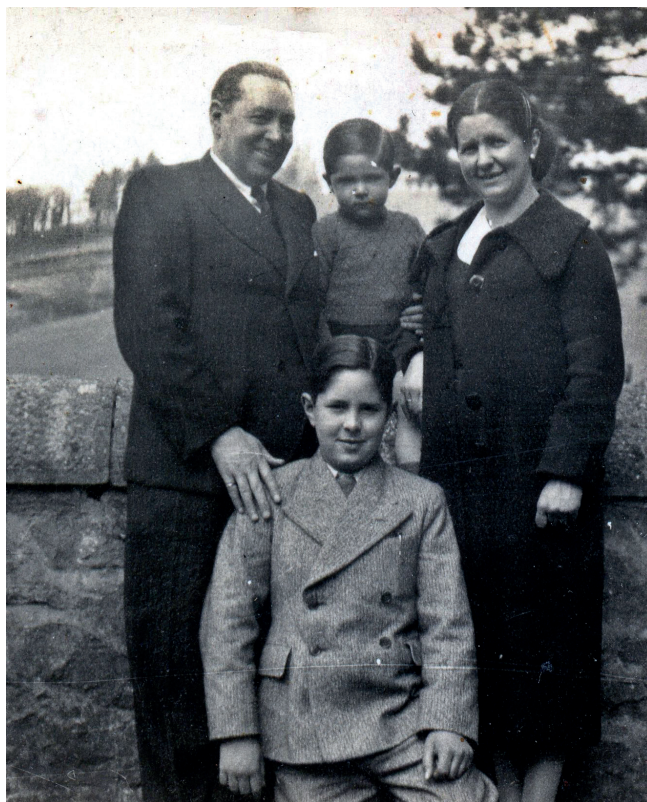
Txirritaren omenaldi jaialdia, Errenteriako Batzokia 1936 -Argazkian, ezkerretik eskuinera: Eserita: Alkain aita (Fernando Alkain Izagirre), Lexo (Juan Jose Sarasola), Aitzol (Joseba Ariztimuño), Txirrita (Jose Manuel Lujanbio), Basarri (Iñaki Eizmendi), Alkain semea (Iñaki Alkain Elosegi), Txapel (Eusebio Eizmendi).

Zutik: Teodoro Hernandorena, Saiburu (Juan Jose Lujanbio), Garmendia, Telleri-Txiki (Jose Mari Berra), Bittor Idiazabal, Joseba Zubimendi, Litargi (Gillermo Lizaso), Ander Arzelus, C. Gaztelumendi, Olaizola, Uztapide (Manuel Olaizola).

rrogei urte zituen eta intendentziako komandante izendatu zuten. Ez zuen lanean denbora asko egin, biriketarik larriki gaixotu eta Intxortako guda-oinetik ebakatu behar izan zuten Gernika ondoko Errigoitiko San Jose gerra ospitalera.

Joseba Zubimendik Errigoitiko ospitalean bizi izan zuen Gernikaren bonbardaketa. Apirilaren 26ko gauean San Jose ospitalea hustu zutenean, Zubimendi eri, Bilbora lehendabizi eta ondoren Kanbora ebakatu zuten. Lapurdiko herrian, Uraldia baserrian bildu zen familiarekin. Bi urte egin zituen Kanbon, idazten eta ahal zuen moduan bizitzen. 1939ko irailaren 28an hil zen, bularreko gaitzez. Kanboko hilerrian dago lurperatuta.

Kanbon, Joseba eta Maria Darras, Xabier eta Iñaki semeekin

Gernika erraustean lekuko nintzen

Joseba Zubimendi Martiarena³

Errigoitiruntz igoka dijoan bidaundiaren [errepidearen] eskubi aldean josita, Aizerrota mendiaren sortalde magalean, Joseba Deuna egoitza. Gernika uriko begiratoki eroso, gentza [bake] aldian lekaime etxe asmoan jasoa bazan ere, bukatu baño len, guda-eritegi.

Jauregi onetan nintzen eri aspalditxo. Egun gogoangarri artan, orrillak [apirilak] 26 zituela, gelaz aldarazi ninduten goizetik; oe bakarreko estu bat, ene areto zabalaren truk. Gudoñetatik zaurituak parrastaka bai zetozen eta etxea oro estuegi. Baña ez uste guda erasoak hurbil zirenik: ogei bat aneurkin [kilometro] gutxienez Markina inguruan alderenez zebiltzanak.

Udaberriko egun argi gardena zan; izadi ugaritsu irrikoia, eguzki ditzirakor azpian, eskeintzalle. Ortze ta lur agirian, oro alaitasun; dena irriparre; guzia zorion. Gudaren oial beltzak estaltzen zituan ordea, izadiaren izpiak; kanpoko dirdirak, biotz barrengo itun laño. Ainbeste gazte adin lorekoren eriotzak, orok sumintzen gintuan, guziak biotz-illuntzen. Bañan alare arratsaldeko gertaeraren egi latza ain urrun ...

■ ■ ■

Bazkakondoko lo-kuluxka egazkin alderatze runrunak eten zidan. Eleiz ezkillak, binbilin-banbalan, leia biziz, zein geiagoka. Soinu ura, ain maiz entzunaz, adiskide zartzat gendun eta iñork jaramon gutxi; baño, egundo gerta etzana, egun artan seaska ta illobi. Bat-batean, nere oetik, izugarrizko dunbotsa entzun nuan eta sallean beste

Kanboko hilobia

³ *Euzko Enda-Lengua Vasca*, aldizkaria, 1939

**Lengua
Vaiscoi**

GERNIKA ERRAUSTEAN, LEKUKO NINTZEN

BERGOTI-FRONTZ. Igoa dion bidaurrean etxubi aldean joan. Aldean zehar mendak sortak dituzten. Joseba Deuna egitia. Gernika urteko biderik eraso, gerta aldan ikasle eta amonak joan. Bana ere, bakala bafo lan guda-erretel.

Jaurri onetan nintzen erri espainiar. Egun gozagarri artan, Oritarik 28 aldia, eliaz aldean nintzen gertatzen: ez bakarrik eta hazi, ere auzo zabalean irazi. Gidatutako aurkituak gertatzenak bat zortetan eta ezera oro estuz. Bida ez uie guda-erretak urte zira: ogei bat auzoaren erasoak Martira inguruen aldean zortzenak.

Urberritoki egun argi gertatzen zan; izadi ugariak irizkote, eguzki distirakor auzoan, ezkerretan. Orre ta herri adiran, oro aldiaren; dena irarparre, guda noton. Gudarren otzi beltzak ezaloren zutan etze, inoizkoen ingat ; karpito gertak, hodi barrengo ilun laho. Aldean gaste adia lurrearen etortzen, orok sumintzen ginduan, guziaz biotzen. Bida ez auzo artatutako gertatzen erri laho an urrun...

ALAKALDOKO lekuak, eguzki aldean, sun-janaka, erri-ko aldean. Ene erretik, berriak, berriak, berri, berri, berri, berriak. Bida ez auzo erretan, adialde zurratzen gendun eta ibore jarron gertu, bida, egundon gerta eztena, egun artan ezten ta ibore. Bidean, nire otzi, inguruko duntotan errian nizan eta zailen bide bati. Arnasari eztena auzo-erri, eztena, bere ezten lana eztena, urrutiko zintagan, urrutiko...

Egutian otzi mugit, eguzki egitekoak amai irizkote, atza lasa, nere onetara nentorrelarik, berriro run-rrun-ots aldean: ingua bafo bota, zaratatsua ta izkillaz zaratatsua. Auzo-erri, zaratatsua, zaratatsua ta izkillaz zaratatsua. Auzo-erri, zaratatsua, zaratatsua ta izkillaz zaratatsua.

Arnasari eztena auzo-erri, eztena, bere ezten lana eztena, urrutiko zintagan, urrutiko...

Jaki adi, motel — ezen nion — emen ez gatzauke ongi. Gaste bera...

— Pakean hitzen ezten utzi! — erantzun ta beste aldera jira zitzaidan.

Bata besteari lagunduaz, buru, beso, belauetan lotu-za zuri, ezta ta erren, goitik bera mutil eriak zalapartan. Gudari batek ikustatzera joandako arrebari onela zion: «Jainkoagatik aldegin zan, neska. Joari bera, nereak egin din eta. An edo emen berdin zaidan. Amari esaion...». Jexi nintzan ni ere. Be-alde ura ez ikusteko obe: Ugaldetar Josu sendagillea, bertako artezkaritzari jarraituz, orok lasaitu alegiñean. Bazuan, ba, naiko lan bere buruakin ere, baña ... Labadiatar Blas tolosarra, bitartean, gizontsu, zauritu baten bizia gorde naiean, eriotzak in borrokan. Ugaldetar Miren ta Karmele aizpa gaixozañak, alboan laguntzalle. Sukalde ondoko janaritegira zuzendu ninduten Abeituatar Edurne ta Garbiñe aizpak. Leku estu artan ogei bat lagun bata bestearen gainta; arek omen zuan sabairik sendoe-na. Alki bat eskeñi zidaten ta jarri nintzan. Ez luzarolan! Berriro urrutiko run-rrun soñua alderatzen; txistu, orru, trumoi, zarata, gero ta indartsuago ta maizago; gain-gañean une batez. Zunpatekoak gortu bearrean, aize-indarrak autsi du mendi aldeko atea ta an goaz zabuka alkar naasian! Azken ordua irudimenean orok, nik ez diot egundo Jaunari otoitz kartsuagorik egin.

Burunbotsaren igesteak, bare alditan, ixillaren utsak bai eder aundi! Mingain zikiñez birauka autsiko zuan zori gaixtoko siñets galduren batek eta otoitz marmarren be-roak aldamentetik oiartzun. Onela, berriz ta berriz, illuna-barra ortzean nagusitu arte. Egundano gaurik ez da izan maiteago; itzalaren jaubetzea, nai uts, bero, bizi; eguz-

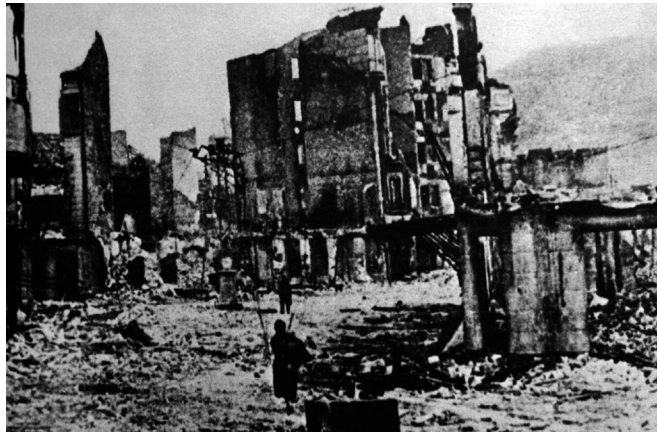
—Jaiki adi, motel —esan nion—, emen ez gatzauke ongi. Goazik bera ...

—Pakean iltzen ezin utzi! —erantzun ta beste aldera jira zitzaidan.

Bata besteari lagunduaz, buru, beso, belauetan lotu-za zuri, ezta ta erren, goitik bera mutil eriak zalapartan. Gudari batek ikustatzera joandako arrebari onela zion: «Jainkoagatik aldegin zan, neska. Joari bera, nereak egin din eta. An edo emen berdin zaidan. Amari esaion...». Jexi nintzan ni ere. Be-alde ura ez ikusteko obe: Ugaldetar Josu sendagillea, bertako artezkaritzari jarraituz, orok lasaitu alegiñean. Bazuan, ba, naiko lan bere buruakin ere, baña ... Labadiatar Blas tolosarra, bitartean, gizontsu, zauritu baten bizia gorde naiean, eriotzak in borrokan. Ugaldetar Miren ta Karmele aizpa gaixozañak, alboan laguntzalle. Sukalde ondoko janaritegira zuzendu ninduten Abeituatar Edurne ta Garbiñe aizpak. Leku estu artan ogei bat lagun bata bestearen gainta; arek omen zuan sabairik sendoe-na. Alki bat eskeñi zidaten ta jarri nintzan. Ez luzarolan! Berriro urrutiko run-rrun soñua alderatzen; txistu, orru, trumoi, zarata, gero ta indartsuago ta maizago; gain-gañean une batez. Zunpatekoak gortu bearrean, aize-indarrak autsi du mendi aldeko atea ta an goaz zabuka alkar naasian! Azken ordua irudimenean orok, nik ez diot egundo Jaunari otoitz kartsuagorik egin.

bost. Arnasari eutsita adi-adi; egazkiña, bere eriotz lana amaituta urrunduz zitaigun, urrunduz ...

Enitzan oetiki mugit; egazkin egitekoak amai zirelakoan, atsa lasa, nere onetara nentorrelarik, berriro run-rrun ots alderatzea: lengoa baño biziago, zaratatsua ta izkillaz-karren [metrailadoreen] tarra-pa-tata kantariak azantz guzien nagusi. Suagak [bonbak] lertzearen duntatekoa! Leiar pusak aidean dantzari, aize indarrak ene leioa orpotik atera ta aurreko ate irikiarekin bat, joka, lurrean zati zitaizkidan. Jaiki ta, erdi jantzian, irten nintzan gelatik. Al-bokoan, ogei urte doi-doi, musua izara bezain zuri, begiak zabal-zabal gudari beltzaren gaztea.

kiaren amaia opa guziok eta berau beñere baño argiago, odol ixurtze ikaragarriaren lekuko sorgor.

Aizerrota mendi tontorrean, arrixku ezaupide, ikurrin gorria. Uneoro berari so, bare aldietan noiz jatxiko irrikitzen; bañan arratsalde osoan ikurrin gorria makillean tinko. Noizik-beinka, egazkin zarata urrun, leioetatik begira, ausarki an zebiltzan iru, sei ta bederatzinaka, sallean, kurrilloen egabide. Oiz mendi gañetik Mundaka ibaiari lotuak, Busturia aldean bira egiñik, Gazteizera itzuli. Donosti itsasaldetik ere igorri zizkiguten eriotz zamak; besteekin Gurutz egiñaz, goi ta be oro errauste.

Eta bitartean, lekaiame gaixoak aldare aurrean otoitz eta otoitz. Larruzea andereño erizaña, jetxi-eziñean geldi ziran zaurituei ur-emale atsegin, ezti. Arratsalde erdira, eskuin aldeko etxe eder berri batek tellatu gaña, aize biguñez kulunkan, su ta gar zerion. Inguru guzian, lurretik jaioko balira lez, sutarazle agak [bonbak], argi-txakur jostarien irudi, piztu ta itzal fu-fuka. Orotan su-txinpart otsak eten gabe. Garrezko zelaian, alegin biziz, zaldi bat iges ero antzo, bat-batean, buruz aurre zabuka, ilda, geldi. Txekor batek itxuan, zuaizta aurrez aurre jota, bertan zerraldo. Ardiak iges, zakurrak zaunka, egaztiak bira biurri...

Aldiz aldiz, banakaren batzuk mendi aldera larri. Egazkiñetatik esku suagaz [bonbaz] edo izkillazkarrez [metrailadorez] jarraiko diete. Berdin zaie aur edo gizon, emakume edo abere. Bizia duan oro berdin: ez du deusik geldi

bear zutik. Noizpait illunabarra iritxi zan; azkeneko egazkiñak, urdin-illun, Donostiruntz jo zuten ta oztetza [jendetza], begi-larri, musu- zurbil, ille-naasi, arrituta alkarri begira; ezin luzaroan berera biur. Matrail guziak legor, begiak antzu, malko iturriak agor.

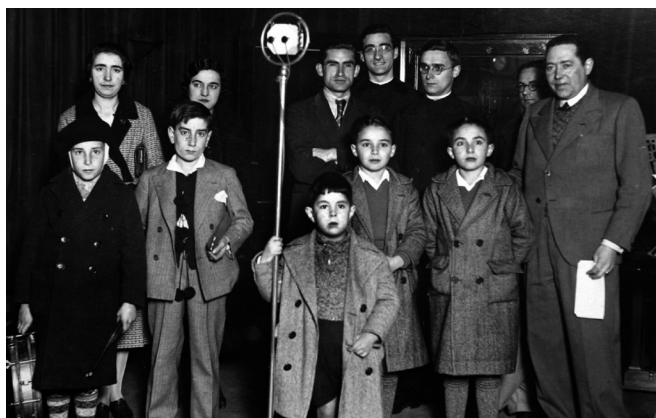
Ama gaxoak laxterka ta karraxi: «Nere mutilla, nere mutilla!» Aurtxo aingeruak «ama, ama!» ojuka. Alde orotan naspil ta orru; bañan, arrigarri, iñon negarrik ez!

Laxter asi ziran zaurituak ekartzen, elbarriak, beso moztuak zintzilik; xaar gaxoak, ixtarrak kolokan... Orduko nere gogo bizia, sendiratzea; emazte aurren albora ega nai. Berebillak, andik emendik, eldu ziran. Beraietako batera, emeki-emeki, Ugalde osagillearen seme gazteak, gerrizuntza biguñean, lagun zidan ta illunak oro estaltze garaian, Bilboruntz abia.

Errigoiti bitzabaleko [errepideko] erpin batean, Lot emaztearen irudi, gure Gernika, Sodoma ta Gomorra berri, ikusmiñez eraginda bira giñan. Ke-mordo beltz astunak zerura bide, begi aurrean; sutontzi ikaragarri, baztargabea an, beian; txinpart gorri-illun margoko su mingain, gar oritsez nastuta.

Gauaren illuna etenaz, inguru mendi bideetan, sualdia-
ren errañu, guzia argi. Oroz gaindiko ikuspegi eder, aundi, ikaragarria! Onela ikusi nuan azken aldiz, eusko seme ororen maite kutuna zan Gernika uria. Gure betiko etsai

Euskal Irratsaioa, 1933-02-22. Lezoko taldea, bertan Joseba Zubimendi eta bere semea Iñaki Zubimendi, Jon Garbizu, Reparaz tenore eta apaiza, Tomas Iñarra, Candida Elustondo, Tomas Garbizu, Polentzi Gezala eta X Gezala, Liborio Garbizu.

Joseba Zubimendi Donostiako estropadak irratitik zuzenean ematen, 1935-09-19.

bigurri gaiztoak, arrano beltzen egapean suntsitu nai izan zuten. Andik laxter sendiratu nintzan. Nere edes-esana, ain egintza zakar, lizun, biotzgea, neork ezin sinetsi. Gau artako nere loa, ameskaitzez, nun-nai sua; pizti-mamuak orruka ega zorotan; odol itsasoan ito bear...

■ ■ ■

Biaramon goizean, oe alboan neukan irratentzukiaren [irratigailuaren] ots emaleari eragin nion. Donostian nerekin sarritan [irratian] mintzo-lana alda oi zuan emaztekoa solasean. Ustekabe: «Gernika ha sido incendiada por los rojo-separatistas en su retirada...».

Ene Jainkoa, aski dut, aski; Au ere entzun bear!, eta mu-sua burukoan josita, negar zotiñak ler ziran barrena; autsi malko estuntza iturria.

Eta, geroztik, Gernika erraustearen ikuspegiak baño, biaramonean entzundako gezur nardagarriaren zulatze miña zorrotzago.

La memoria recuperada de los gudaris enterrados en secreto en Gernika

La revista *Oarso* tuvo conocimiento de la historia de los 82 gudaris que han permanecido enterrados en secreto en el cementerio de Gernika-Lumo a finales del mes de mayo de 2017.

Sin conseguir llegar a contactar con sus familiares, hemos localizado a dos de los enterrados en el cementerio de Zallo:

Mariano Gómez Elizondo, muerto a consecuencia de heridas sufridas en el frente de Aramaio el 21 de abril de 1937, del batallón Itxarkundia, con domicilio según el padrón municipal de 1922 en el segundo piso del número 18 de la calle Kapitanenea. Nacido en Errenteria el 22 de marzo de 1913 hijo de Arturo Gómez Portal (natural del Busto, Burgos) y Estanislada Elizondo Arruti (natural de Nabarte, Navarra). Mariano contaba con al menos dos hermanos, Ricardo tres años mayor que él, participó también en la guerra y según un oficio de octubre de 1937 del Comandante militar franquista de Gipuzkoa era definido como "simpatizante del PNV y miliciano"; José, el tercero de los hermanos, nacido en 1921, se libró de la contienda por su edad.

Hipólito Tolosa Urreta-bizcaya, falleció en un frente desconocido (no aparece referencia en la documentación) el 19 de diciembre de 1936. Vecino de Errenteria, era gudari del batallón Itxarkundia. No hemos localizado sus referencias en el padrón de 1922 y tampoco en el censo electoral de 1936, por el contrario sí figura su hermano Saturnino, que entonces contaba con 23 años, el mínimo para tener derecho a voto, con residencia en el número 22 de la calle Santxoenea.

Tirando del hilo hemos conseguido contactar, además, con familiares de tres de los gudaris enterrados en el camposanto de Gernika-Lumo:

José Álvarez Rodríguez, gudari del batallón Saseta de EAJ-PNV, natural de Errenteria, aunque residente en Irun, que tenía 24 años cuando falleció en el frente de Elgeta, un día del mes de abril de 1937.

Luis Basurko Aguirregomezkorta, natural y vecino de Pasai Donibane, gudari del batallón Loyola de EAJ-PNV que al fallecer contaba con 22 años de edad, muerto el 11 de diciembre de 1936 a consecuencia de heridas de bala sufridas en el frente de Orduña.

Enrique Marticorena Otegui, natural de Errenteria, gudari del batallón Itxarkundia de EAJ-PNV, que tenía escasos 19 años cuando murió el 3 de enero de 1937 a consecuencia de un accidente de guerra en el Hospital de guerra de Amorebieta.

Estas son las historias de los tres jóvenes gudaris contadas por sus familiares directos.